

ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ У РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ З УЧНЯМИ, ЯКІ МАЮТЬ ПОСТТРАВМАТИЧНІ РОЗЛАДИ

У статті розглянуто питання, що стосуються озброєння вчителів знаннями, вміннями та навичками роботи з учнями, які мають посттравматичні розлади, що може призводити до конфліктних ситуацій. Представлено причини, що провокують конфліктну поведінку учнів. Розглянуто роботу вчителя, як представника соціономічної професії, під кутом його особистої відповідальності за створення ситуацій, що підвищують вірогідність виникнення конфліктів, непорозумінь, психотравмуючих обставин у роботі з учнями. Пропонується модель роботи вчителя з метою створення психологічно комфортного середовища з учнями, які пережили травматичні ситуації та характеризуються конфліктною поведінкою.

Ключові слова: *посттравматичні розлади учнів, підготовка майбутніх учителів, компоненти готовності вчителя до запобігання конфліктів, модель роботи вчителя з учнями, соціономічна професія, психологічно комфортне середовище.*

Постановка проблеми. Запобігання конфліктних ситуацій в роботі вчителя з учнями, які мають посттравматичні розлади, поєднано з наявністю знань, вмінь та навичок учителя з психології, соціальної роботи, педагогіки, соціальної педагогіки, конфліктології тощо. Водночас у програмах навчальних дисциплін за якими здійснюється підготовка майбутніх учителів в закладах вищої освіти часто ці знання мають стислий характер, або взагалі не враховують спеціалізацію підготовки спрямованої на роботу з учнями, які мають посттравматичні розлади. Конфліктна поведінка учнів залишається незрозумілою для багатьох учителів, а відтак призводить до неправильних способів взаємодії з учнями. Незважаючи на значну кількість дітей, які пережили стресові ситуації, проблема підготовки вчителів, здатних кваліфіковано надавати психологічну підтримку та запобігати виникненню конфліктів з учнями, які мають посттравматичні розлади, залишається недостатньо розробленою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі дослідження, проведені в області запобігання конфліктів, розкривають значимість саморегуляції психічних станів в системі "вчитель-учень" (М. Антропова, В. Козлова, Н. Левітов, М. Хананашвілі, Т. Шевцова та ін.), причини посттравматичних розладів учнів, що викликають конфлікт (Д. Романовська, О. Ілащук та ін.), подолання конфліктних ситуацій (І. Аксініна, А. Анцупов, Т. Сергієнко, Т. Титаренко, Н. Чепелева, А. Шипілов та ін.), сутність та природу конфліктів (І. Аксініна, В. Кудрявцев, Н. Максимова, Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен, Н. Свиридчук та ін.), проблеми професіоналізації особистості та конфліктну взаємодію (В. Василюк, І. Ващенко, О. Калмиков, Н. Коломінський, Г. Ложкін, О. Леонтьєв, О. Лурія, В. Мясіщев, Н. Пов'якель та ін.). У публікаціях дослідників цього явища простежується прагнення науковців визначити основні причини конфліктів, показати шляхи їх запобігання та вирішення (поради суб'єктам взаємодії; правила для учасників конфлікту; класифікація конфліктів та окреслення типів поведінки учасників конфлікту (конструктивна та деструктивна); рекомендації адміністрації та учасникам конфлікту (керівники, батьки, вчителі, учні) щодо використання методів та способів вирішення конфлікту; індивідуальні та колективні ресурси, що можуть бути задіяні для вирішення конфлікту; етапи конфлікту; тренінги та вправи на саморегуляцію та формування готовності до розв'язання конфлікту; стилі вирішення конфлікту та ін.). Водночас питання запобігання конфліктів з учнями, які мають посттравматичні розлади ще не отримало достатньої уваги науковців, хоча саме цей фактор є найбільш сильним чинником, що може бути пов'язаний з конфліктною поведінкою учнів. Таким чином, набуває особливого значення вирішення проблеми підготовки майбутніх учителів до роботи з учнями з посттравматичними наслідками, що часто є першопричиною труднощів, які виникають в процесі навчання і виховання учнів в школі.

Мета статті полягає в дослідженні природи конфліктів, що виникають в системі взаємодії "вчитель – учень" та виробленні моделі роботи вчителя з метою створення психологічно комфортного середовища з учнями, які пережили травматичні ситуації та характеризуються конфліктною поведінкою

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття конфлікт, В. Кудрявцев розглядає як прояв об'єктивних чи суб'єктивних протиріч, які виражаються в протиставленні сторін. Інший дослідник цього питання М. Пірен до конфлікту відносить зіткнення протилежних інтересів, сил, поглядів; суперечність,

яка важко вирішується і пов'язана з гострими емоційними переживаннями; зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок суб'єктів взаємодії [2].

Т. Сергієнко до небезпечних наслідків деструктивного конфлікту, відносить такі особливості, як: "тенденція до розширення, загострення, зростання емоційної напруги, неприязні й агресії відносно іншої сторони конфлікту, погіршення комунікації, використання неприпустимих дій, що суперечать моральним нормам та правилам поведінки, застосування психологічного або фізичного насилля" [7, с. 237].

Дані наслідки позначаються на психічних станах учасників конфлікту через стрес, який вони отримали внаслідок достатньої усвідомленості загроз, що є наслідком деструктивної взаємодії. Для вчителя ці загрози полягають в підриві авторитету, переживаннях щодо погіршення міжособистісної взаємодії, протистоянні з певною частиною класного колективу, неприємностях з батьками учнів, резонансом в педагогічному колективі стосовно професіоналізму вчителя та ін. Учень також отримує дозу стресу, оскільки від учителя залежить його навчальна успішність, ставлення до нього інших учнів, батьків, подальші перспективи навчання в цій школі тощо.

І. Аксеніна наголошує на тому, що сутність конфлікту полягає не стільки у виникненні й існуванні протиріччя, скільки в способі його вирішення. Конфліктна ситуація, на її думку, це об'єктивна основа конфлікту, яка фіксує виникнення реального протиріччя в інтересах і потребах сторін [1]. Розглядаючи п'ять основних стилів вирішення конфлікту, що мають назву метод Томаса-Кілмена, І. Аксеніна погоджується з авторами цієї системи в тому, що вона дозволяє створити для кожної людини свій власний стиль вирішення конфлікту, а стиль поведінки в конкретному конфлікті визначається тією мірою, якою людина хоче задовольнити власні інтереси (діючи пасивно чи активно) та інтереси іншої сторони (діючи спільно чи індивідуально). До стилів вирішення конфлікту віднесено такі, як: боротьба, або суперництво; втеча, або уникнення; поступливість, або пристосування; колоборація, або співробітництво; компроміс [1].

Зазначені стилі вирішення конфлікту представлені на рис. 1.

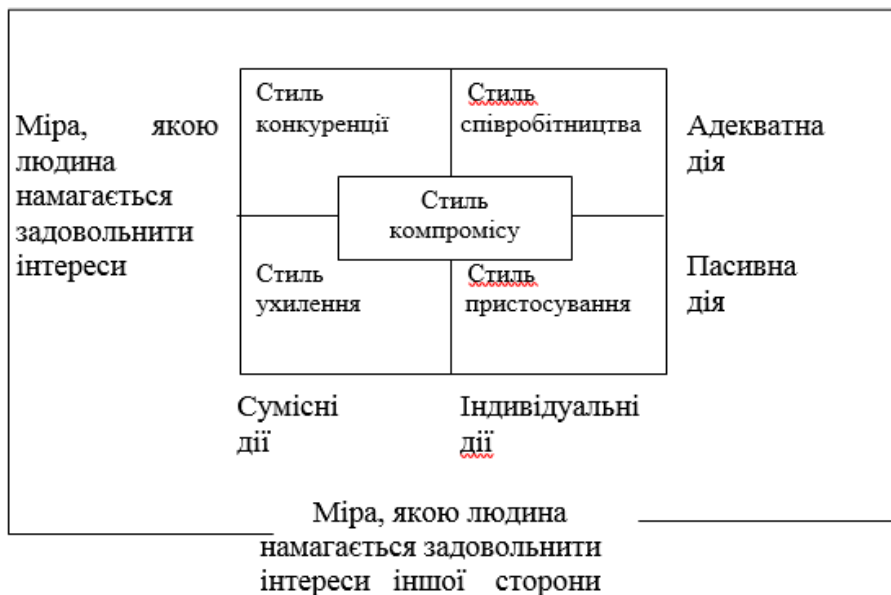

Рис. 1. Сітка Томаса-Кілмена [1]

Усі стилі ефективного вирішення конфлікту передбачають взаємодію між його суб'єктами. У випадку, коли взаємодія не відбувається, сторони конфлікту не бажають йти на контакт, знаходити компроміси, враховувати інтереси інших – конфлікт стає затяжним і таким, що важко вирішується.

Наведені на рис. 1 стилі вирішення конфлікту дозволяють констатувати, що всі дії учасників конфлікту мають бути спрямовані на знаходження компромісу, який би задовольнив всі сторони, якщо сторони мотивовані на припинення конфлікту. У той же час, немаловажну роль відіграють психічні стани, в яких перебувають його учасники на момент появи причин конфлікту. Такі причини вчителі та учні інтерпретують неоднаково, хоча є багато спільного в ставленні та оцінюванні певних поведінкових моментів, що стають катализаторами конфлікту.

Конфлікти в школі мають різну природу, а тому їх поділяють на прості (вирішуються вчителем без зустрічної протидії учнів за допомогою організації їх поведінки у школі) та складні (конфлікти діяльності – учні не виявляють готовності оперативно виправити власну помилку; конфлікти поведінки –

порушення учнем правил поведінки у школі та поза нею; конфлікти взаємин – у сфері емоційно-особистісних стосунків учнів і вчителів); мотиваційні конфлікти (ставлення учнів до навчання); конфлікти, пов'язані зі слабкою організацією навчання у школі (конфліктні періоди, які долають учні у процесі навчання); конфлікти взаємодії між учнями, між учителями та школярами, вчителів один з одним, між учителями та адміністрацією школи та ін. [5].

Кожна помилка вчителя при вирішенні конфліктів травмує учнів, вселяє недовіру до нього, порушує систему взаємин між учителем і учнями. У педагога виникає глибокий стресовий стан, незадоволення своєю працею, нездорове усвідомлення залежності професійного самопочуття від поведінки учнів [5].

На думку вчителів причинами конфлікту можуть бути такі, як:

- нетактовність учасників навчального процесу;
- емоційна невірноваженість учнів;
- непідготовленість учнів до уроків;
- хамство учнів;
- недотримання школярами режимних вимог, не виконання учнями своїх обов'язків [2].

Наведений перелік причин не враховує внутрішнього ставлення вчителя до поведінки учнів, його реакцій на їхні дії, його власної поведінки. Хоча, на думку учнів, саме поведінка вчителя, його невміння налагодити контакт з ними та зацікавити навчальним предметом стають вихідними точками відліку початку конфліктної ситуації.

Зокрема, учні вважають, що причинами конфлікту між учнями та вчителями є:

- образи, навішування ярликів вчителями;
- нудьга на уроках;
- наказовий, менторський тон;
- необ'єктивне оцінювання знань;
- не бажання зрозуміти проблем учнів;
- відсутність достатньої уваги до дисципліни;
- гостра нетактовна реакція вчителя на поведінку учня (обзивання учнів);
- проблеми загальної культури вчителя та особливості його характеру [2].

Враховуючи викладені вище причини конфлікту між учителем та учнями, запропоновані стилі розв'язання конфлікту, постає проблема у виробленні психологічної стійкості у вчителів та оволодінні ними методами, що дозволяють: визначати мотиви учнів; усвідомлювати власні помилки; толерантно відноситися до учнів; передбачати результати дій учнів та наслідки необ'єктивної оцінки їхніх здобутків; контролювати емоції та не піддаватися на провокації та маніпуляції; поважати думку інших та їхні права тощо.

Водночас особливої уваги потребують учні, які пережили травматичні ситуації, а тому мотиви їхніх вчинків не завжди можуть бути зрозумілими для оточуючих, а отже від вчителів вимагаються додаткові знання та вміння в роботі з такими учнями.

О. Ілашук та Д. Романовська досліджуючи причини посттравматичних розладів учнів та їх зв'язок із стресовими ситуаціями, зазначають, що "Причиною стресу у дітей та підлітків може бути що завгодно, що викликає у них страх і тривогу. Це може включати розлуку з домом, перехід у нову школу або переїзд у нове місце, розлука з батьками або опікунами, переживання щодо школи і спілкування з однолітками щодо змін, що відбуваються в його / її тілі і свого майбутнього. Сьогодні додатковою причиною стресу у дітей та підлітків виступає обговорення соціально-політичної ситуації дорослими, інформаційний потік з мас-медійного простору" [6, с. 52]. Серед наслідків посттравматичних розладів, дослідники називають напружені стосунки з однокласниками, невдачі у навчанні та конкуренцію всередині класу, внутрішній конфлікт, емоційні реакції (страх, втрату контролю, гнів, втрату стабільності та впевненості в собі, збентеження). Реальними небезпеками в умовах травматичної кризи, на їхню думку стають: "агресивні, непродумані дії, психічні захворювання, соматизація, хроніфікація через заперечення, відчай і замкнутість" [6, с. 56]. Педагогу, під час роботи з дітьми, які пережили травмуючу ситуацію, науковці радять "враховувати рівень впливу ситуації на психіку дитини і те, як ця подія змінила умови її життя" [6, с. 87].

У корекційно-педагогічної діяльності, що спрямована на зменшення кількості негативних психічних станів учнів, науковці виділяють такі групи методів, як:

- 1) методи педагогічного і психологічного впливу на особистість;
- 2) специфічні методи психокорекції відхилень в поведінці та розвитку учня. Методи і прийоми педагогічної корекції дозволяють сформувати у учнів позитивні психічні стани, наявність яких необхідна школярам для успішності навчання та психологічного здоров'я [4].

Доцільність роботи з учнями з посттравматичними наслідками мотивується низкою індикаторів неблагополуччя школярів, головними з них є такі:

- порушення комунікації в системі відносин "вчитель – учень" і "дитина – одноліток", втрата взаєморозуміння, дезінтеграція сформованих раніше форм навчання;

- низький рівень досягнень значно розходиться з потенційними можливостями учня;
- поведінка, що не відповідає соціальним нормам і вимогам;
- переживання дитиною стану емоційного неблагополуччя, емоційного стресу і депресії;
- наявність екстремальних кризових життєвих ситуацій;
- аномальні кризи розвитку, які на відміну від нормативних вікових криз, не пов'язані із завершенням циклу розвитку, не обмежені в часі і носять виключно руйнівний характер, не створюючи умов і не сприяючи формуванню психологічних новоутворень, що позначають перехід до нового віковою циклу та ін. [4].

О. Третяк робить припущення, що кризова ситуація, що є наслідком конфлікту, впливає на усвідомлення особистістю свого місця в житті та подальших перспектив, детермінує минулий досвід, сьогодення і прийдешнє шляхом розуміння людиною того, що відбувається навколо неї. Внутрішнє переживання має сенсорний зв'язок із зовнішніми впливами, а отже й обумовленість їх одне одним. Якщо це дійсно так, то кризова ситуація суттєво впливає на етапи індивідуального зростання та вироблення механізмів світосприймання та адаптації [8].

Таким чином, кризова ситуація, вважає дослідниця, є тим лакмусом, за допомогою якого виявляється рівень особистісної зрілості, це межа, за якою вже майже неможливо знайти компромісні варіанти її розв'язання в силу відмови суб'єктів взаємодії від спілкування, а конфліктна ситуація, навпаки, має місце там, де суб'єкти взаємодії активно взаємодіючи, не можуть або не бажають піти на компроміси, поступитися інтересами і ставлять задоволення власних потреб на перше місце, апріорі нехтуючи домаганнями інших.

Досліджуючи кризу та обставини, що її викликають, О. Третяк робить узагальнення і проводить певну паралель між ситуацією, яка є поштовхом до переживань індивіда і його внутрішнім розумінням свого становища, своїх можливостей та подальших дій і перспектив. Кризова ситуація, на її думку, спроможна зруйнувати світобудову особистості лише тоді, коли людина вичерпає, як їй здається, всі дії, спрямовані на вихід з неї [9].

Вище викладене дозволяє визначити основні структурні компоненти та розробити модель роботи вчителя, метою якої є створення психологічно комфортного середовища з учнями, які пережили травматичні ситуації та характеризуються конфліктною поведінкою.

Є. Лодатко застерігає, що теорія навчання являє собою систему, результати функціонування якої є визначальним не тільки для розробки часткових дидактик, а й для практики роботи загальноосвітньої школи взагалі, слід звернути увагу на виключно важливість побудови таких моделей реалізації теорії, які б з достатнім рівнем узагальненості відбивали характерні ознаки педагогічного процесу, але не мали на меті усебічну й доволі докладну його характеристику. При цьому вельми суттєвим є відбір ознак для формалізації та визначення рівня абстрагування при їх описі й характеристиці їх зв'язків з іншими педагогічними і соціокультурними феноменами. Від того, наскільки вдало будуть дібрані ознаки для моделювання, залежать: інформативність побудованої моделі; зручність користування нею; її несуперечність іншим педагогічним об'єктам системи; механізми управління ходом навчального процесу через вплив на окремі її компоненти [3].

Враховуючи зазначений підхід щодо розробки моделі представимо її як систему взаємопов'язаних структурних елементів до яких віднесено такі як: мета, компоненти, суб'єкти взаємодії, особливості діяльності вчителя, шкільного психолога, батьків, учнів, форми роботи, результат впровадження моделі. Модель роботи вчителя, метою якої є створення психологічно комфортного середовища з учнями, які пережили травматичні ситуації представлена на рис. 2.

Компоненти готовності вчителя до роботи з учнями характеризуються таким чином: мотиваційний компонент – учитель мотивований на взаємодію з учнями, прагне створити для них психологічно комфортне середовище, запобігати деструктивних конфліктів; змістовий компонент – учитель знає причини та фактори, що викликають конфлікти, стратегії їх подолання, форми роботи з учнями, які пережили психотравмуючі ситуації; діяльнісний компонент – учитель має необхідні вміння та навички для роботи з учнями, які пережили важкі стресові ситуації; результативний компонент – учитель постійно працює над собою, своїми сильними та слабкими сторонами, самовдосконалюється, налагоджує комунікацію з учнями, психологом, батьками, вміє запобігати конфліктній взаємодії.

Висновки. Проведений аналіз конфліктних ситуацій у роботі вчителя з учнями, які мають посттравматичні розлади свідчить про те, що посттравматичні стресові розлади учнів потребують діагностики, проведення профілактики та корекції посттравматичних розладів. До цієї роботи мають бути залучені як вчителі, так і психолог та батьки учнів з метою допомогти дітям у важкій життєвій ситуації в яку вони потрапили, усунення наслідків посттравматичних симптомів. Оволодіння вчителем формами та методами роботи з учнями, надання психологічної допомоги є запорукою зменшення впливу посттравматичного розладу на психічне здоров'я учнів.

Предметом подальших досліджень є розробка методичних рекомендацій для вчителів щодо проведення різних видів тренінгових вправ з учнями, які мають посттравматичні розлади.

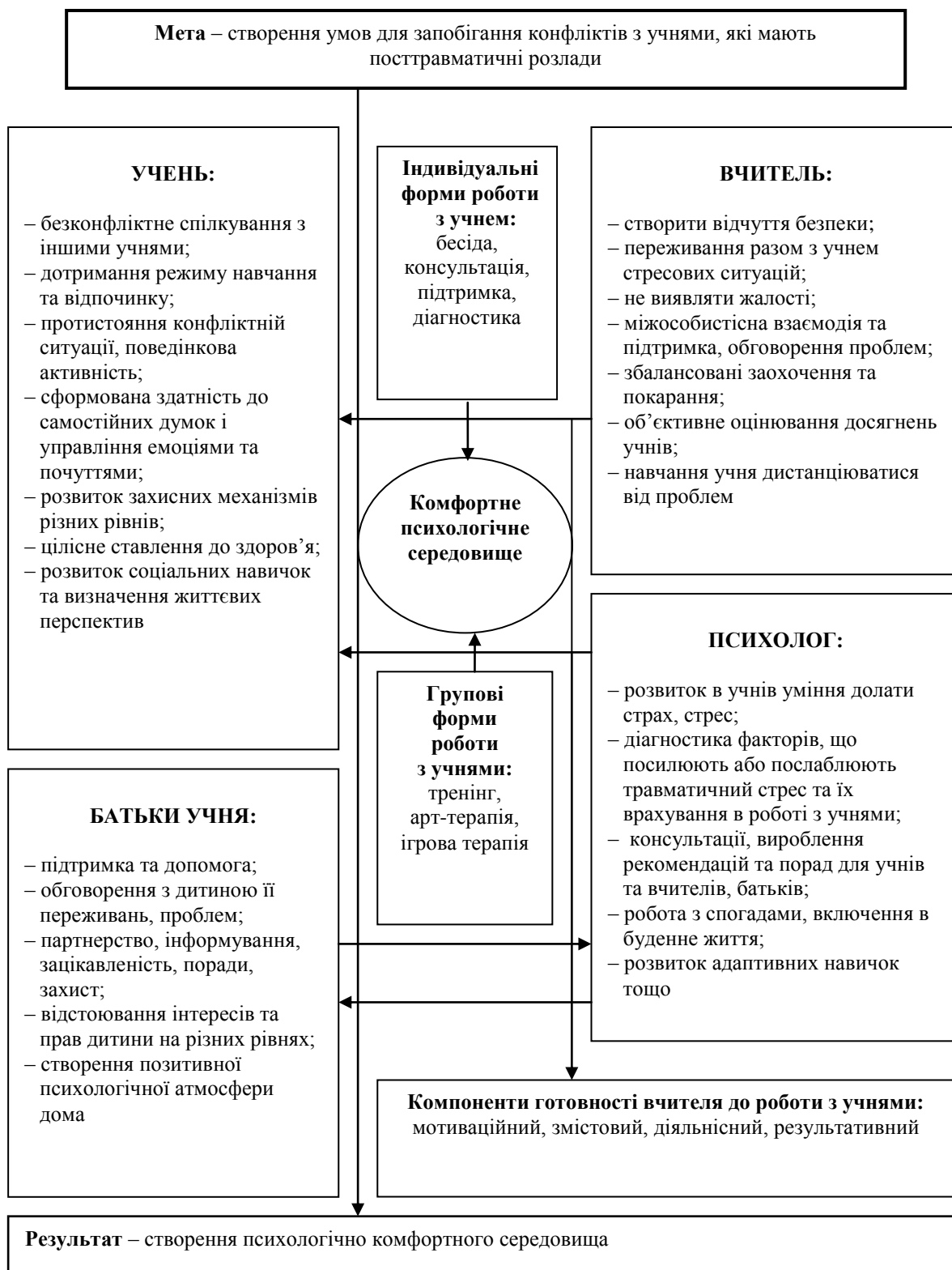

Рис. 2. Модель роботи вчителя для створення психологічно комфортного середовища з учнями, які пережили травматичні ситуації

Використані джерела

1. Аксініна І. В. Конфлікти та шляхи їх розв'язання. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/administration/49427/ (дата звернення: 15.03.2018).
2. Конфлікти між учнями та вчителями. Причини виникнення. Шляхи розв'язання. URL: <https://www.slideshare.net/AndreyKucia/ss-30180940> (дата звернення: 15.03.2018).
3. Лодатко Є. О. Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічні вимірювання. *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології.* Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис. 2011. У 2-х тт. Т. 1. Вип 3. С. 339–344.
4. Нагорнова А. Ю. Формирование готовности студентов педагогического вуза к коррекции психических состояний учащихся. Ульяновск, 2012. 272 с.
5. Педагогічні конфлікти: види, причини виникнення. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/2292/97/> (дата звернення: 11.03.2018).
6. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти: метод. посіб. / упоряд.: Д. Д. Романовська, О. В. Ілашук. Чернівці, 2014. 133 с.
7. Сергієнко Т. І. Конфлікти в колективі і роль керівника у їх вирішенні. *Гуманітарний вісник ЗДІА.* 2012. № 48. С. 236–242.
8. Третяк О. С. Прояв саморегулятивних якостей педагога в кризових ситуаціях. *Актуальні проблеми психології: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія.* Київ: Ін-тут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2001. Т.1. Ч. 2. С. 127–132.
9. Третяк О. С. Шляхи системного дослідження кризи як фактору впливу на дезорганізацію діяльності вчителя. *Вісник ЧДПУ імені Т.Г.Шевченка.* Чернівці, 2002. Вип. 11. № 11. С. 133–138.

Tretiak O., Veselova N.

**PREVENTION OF CONFLICT SITUATIONS IN THE WORK
OF THE TEACHER WITH PUPILS WHO HAVE POST-TRAUMATIC DISORDERS**

The purpose of the paper is to investigate the nature of the conflicts that arise in the system of "teacher-pupil" interaction and develop the model of teacher's work in order to create psychologically comfortable environment with pupils who have survived traumatic situations and are characterized by conflict behavior.

The article deals with issues concerning teachers' equipping with knowledge, skills and abilities of working with pupils who have post-traumatic disorders, which can lead to conflict situations. The reasons that provoke pupils' conflict behavior are presented. The work of the teacher as a representative of socio-economic profession is examined, at the angle of his personal responsibility for creating situations that increase the likelihood of conflicts, misunderstandings, psycho-traumatic circumstances in working with pupils. The model of teacher's work is proposed in order to create psychologically comfortable environment with pupils who have experienced traumatic situations and are characterized by conflict behavior.

Conducted analysis of conflict situations in the work of the teacher with pupils who have post-traumatic disorders shows that pupils' post-traumatic stress disorders require diagnosis, prevention and correction of post-traumatic disorders. This work should involve both teachers and psychologists and pupils' parents in order to help children in a difficult life situation which they have fallen in, eliminating the consequences of post-traumatic symptoms. It is proved that teacher's mastering the forms and methods of working with pupils, providing psychological help is a key to reducing the impact of post-traumatic disorder on pupils' mental health. Teachers must study to use methods that allow: to identify pupils' motives; to realize their own mistakes; to be tolerant with the pupils; to anticipate the results of pupils' actions and the consequences of non-objective assessment of their achievements; to control emotions and not be subject to provocations and manipulations; to respect the opinion of others and their rights.

The subject of further researches is the development of methodical recommendations for teachers on conducting various types of training exercises with pupils who have post-traumatic disorders.

Key words: *pupils' post-traumatic disorders, future teachers' preparation, components of teacher's readiness for conflicts prevention, model of work of a teacher with pupils, socio-economic profession, psychologically comfortable environment.*

Стаття надійшла до редакції 16.03.2018 р.